

УДК 344.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.26.02>

ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ - ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

Музика Марія Петрівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та
кримінально-процесуальної діяльності
(Національна академія Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)
orcid.org/0000-0002-4933-7101

Семенюк-Прибатень Анна Вікторівна,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри археології,
спеціальних історичних і правознавчих
дисциплін
(Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна)
orcid.org/0000-0003-0520-5083

Гущин Олег Олександрович,

кандидат юридичних наук, професор
кафедри правового забезпечення
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)
orcid.org/0000-0003-2901-9605

У статті досліджено правову базу та розкриті практичні аспекти порушення права людини на життя як головний воєнний злочин російсько-української війни. Визначено, що Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право на життя, є гарантованими і невідкликаними. Конституційні положення про невід'ємне право кожної людини на життя та всі інші права і свободи людини і громадянина в Україні ґрунтуються на винятках з прав і свобод людини і громадянина України. Встановлено, що важливим документом з питань прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, де у ст. 2 йдеться про право на життя, яке виражається визнанням важливості цього права у порівнянні із іншими правами людини. Велика кількість жертв збройних конфліктів зобов'язує держави створювати ефективні механізми розслідування випадків свавільного позбавлення права на життя. Виявлено, що збройний напад держави-агресора на Україну призвів до серйозних і масштабних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права з катастрофічними наслідками. З першого дня повномасштабного наступу на Україну існують докази про численні звірства російської армії.

Відзначено, що 2 березня Міжнародний кримінальний суд розпочав розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних у зв'язку з веденням Російською Федерацією загарбницької війни в Україні. На сьогодні наявні докази про сотні випадків насильницького зникнення, викрадення, затримання правозахисників, місцевих чиновників, журналістів, волонтерів, громадських активістів, ветеранів або звичайних цивільних осіб у регіонах України, що тимчасово контролювані російськими військами. З'ясовано, що кількість нових порушень прав людини, зокрема права на життя, внаслідок російсько-української війни продовжує стрімко зростати і тому необхідно вживати вагомих практичних заходів подолання цього воєнного злочину.

Ключові слова: воєнний злочин, російсько-українська війна, права людини, право на життя, порушення.

VIOLATION OF THE RIGHT TO LIFE – A WAR CRIME IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Muzyka Mariia Petrivna,

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department
of Theory of Law and Criminal Procedure
(National Academy of the State
Border Service of Ukraine
named after Bohdan Khmelnytsky,
Khmelnitsky, Ukraine)
orcid.org/0000-0002-4933-7101

Semeniuk-Prybaten Anna Viktorivna,

Candidate of Law,

Senior lecturer at the Department
of Archaeology Studies, Special Historical
and Legal Disciplines
(Ivan Ogiienko National University
of Kamyanets-Podilsky,
Kamianets-Podilskiy, Ukraine)
orcid.org/0000-0003-0520-5083

Gushchyn Oleg Oleksandrovych,

Candidate of Law,

Professor at the Military Law Department
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)
orcid.org/0000-0003-2901-9605

The article examines the legal framework and reveals the practical aspects of the violation of the human right to life as the main war crime of the Russian-Ukrainian war. It was determined that the Constitution of Ukraine declares that constitutional rights and freedoms, in particular the right to life, are guaranteed and irrevocable. Constitutional provisions on the inalienable right of every person to life and all other rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine are based on exceptions to the rights and freedoms of a person and a citizen of Ukraine. It has been established that the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950 is an important human

rights document, where in Art. 2 refers to the right to life, which expresses the recognition of the importance of this right in comparison with other human rights. The large number of victims of armed conflicts obliges states to create effective mechanisms for investigating cases of arbitrary deprivation of the right to life. It was revealed that the armed attack of the aggressor state on Ukraine led to serious and large-scale violations of human rights and international humanitarian law with catastrophic consequences. From the first day of the full-scale offensive on Ukraine, there is evidence of numerous atrocities by the Russian army. It was noted that on March 2, the International Criminal Court began investigating war crimes and crimes against humanity committed in connection with the Russian Federation's war of aggression in Ukraine. To date, there is evidence of hundreds of cases of forced disappearance, abduction, detention of human rights defenders, local officials, journalists, volunteers, public activists, veterans or ordinary civilians in the regions of Ukraine temporarily controlled by Russian troops. It was found that the number of new violations of human rights, in particular the right to life, as a result of the Russian-Ukrainian war continues to grow rapidly, and therefore it is necessary to take significant practical measures to overcome this war crime.

Key words: war crime, Russian-Ukrainian war, human rights, right to life, violations.

Постановка проблеми. Кожному гарантується право на життя, гідність особистості та недоторканність житла. Проте сьогодні зрозуміло, що під час збройного конфлікту життя та здоров'я можуть бути під загрозою. Незалежно від того, громадяни України чи іноземці, іммігранти, біженці, переміщені особи, меншини чи члени корінних громад, суть людської безпеки має полягати в повазі до людської особистості. Забезпечення індивідуальних прав людини має бути основою національної безпеки, а національна безпека, яка базується на індивідуальній безпеці, має бути основою міжнародної безпеки.

Під час війни основне право людини – це право на життя, яке практично беззахисне. Вбивства та напади, викрадення людей з окупованих територій, примусове переміщення, катування та нелюдське поводження, звалтування та інші форми насильства є прямими порушеннями права на життя та права на гідність і цілісність. Також порушуються права людини на медичну допомогу, адже це небезпека для здоров'я через відсутність доступу до ліків тощо. Порушенням прав людини можна вважати пошкодження або знищення майна, а також факт позбавлення житла внаслідок війни або неможливості покинути окуповані території.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми порушення права на життя, зокрема в умовах воєнних дій, лежать в основі досліджень багатьох науковців. Зокрема ґрунтовні дослідження у цьому напрямку здійснюють О. Гончарук, О. Ковальчук, Л. Кондратюк, Н. Красножон, Н. Морська, А. Редько, І. Соколова, Г. Топчій, Д. Часник, Л. Чулінда, І. Шаповалова та інші.

Однак, враховуючи дослідження, здійснені вищезазначеними науковцями, доцільно відзначити, що проблематика порушення права людини на життя з точки зору правового аспекту є не до кінця розкритою та потребує проведення більш ґрунтовних досліджень.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження правової бази та розкриття практичних аспектів порушення права людини на життя як головний воєнний злочин російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Воєнний злочин – це порушення законів і звичаїв війни. Цей злочин підпадає під категорію міжнародного кримінального права.

В основі визнання прав людини за Конституцією України [1] лежить положення про те, що ці права є невід'ємними (ч. 1 ст. 27), невідчужуваними та непорушними (ст. 21). Людина має право на життя від народження, яке охороняється державою.

Конституція України [1] проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право на життя, є гарантованими і невідкликаними (ч. 2 ст. 22). Крім того, зміст і обсяг існуючих прав і свобод, у тому числі невід'ємного права людини на життя, не можуть бути обмежені при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22).

Отже, відповідно до ч. 2. ст. 22 Конституції України [1], з одного боку, держава зобов'язана гарантувати конституційні права і свободи, і насамперед право на життя, а з іншого боку, повинна утримуватися від дій, спрямованих на скасування конституційних прав і свобод, а отже, і права людини на життя. Позбавлення життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання є припиненням невід'ємного права особи на життя, що не відповідає Конституції України [1].

Конституційні положення про невід'ємне право кожної людини на життя та всі інші права і свободи людини і громадянина в Україні ґрунтуються на винятках з прав і свобод людини і громадянина України. Відповідно до ч. 1 с. 64 Конституції України [1] «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України».

Стосовно міжнародних нормативних актів, які захищають права людини, слід зазначити, що міжнародне право не містить обов'язкових норм щодо паралельного застосування міжнародних гуманітарних норм і міжнародних норм прав людини під час збройного конфлікту. Проте, як неодноразово зазначалося в рішеннях Міжнародного Суду ООН, Генеральної Асамблеї та Комісії з прав людини ООН, міжнародна практика все ще визнає обов'язковість одночасного застосування таких норм, а міжнародне гуманітарне право відіграє особливу роль у застосуванні міжнародних норм прав людини. З цієї причини відносини щодо захисту права на життя, що виникають внаслідок збройних конфліктів у зонах бойових дій, регулюються насамперед нормами міжнародного гуманітарного права, якими є поранені, хворі, військовополонені, цивільні особи та особи, які перебувають під захистом. Найважливішими нормативно-правовими актами у цій сфері є, зокрема: Конвенція про захист цивільного населення на війні [2], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [3].

Важливим документом з питань прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. У ст. 2 Конвенції йдеться про право на життя, де виражається визнання важливості цього права у порівнянні із іншими правами людини [4].

Так, у ст. 15 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [4] зазначено, що будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, які порушують її зобов'язання за цією Конвенцією у воєнний час або під час іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю держави, через терміновість ситуації та якщо такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Вищезазначені положення не можуть бути підставою для порушення ст. 2 (Право на життя), ст. 3 (Заборона катування) і ст. 4 (п. 1 Заборона рабства), за винятком випадків смерті внаслідок законних воєнних дій і ст. 7 (Ніякого покарання без закону).

В умовах війни право на життя майже беззахисне. Рішення міжнародних і національних судів щодо дотримання права на життя під час збройного конфлікту не завжди є чіткими. Це часто є підставою для погроз урядам припинити участь у міжнародних механізмах захисту прав людини. 30 жовтня 2018 року Комітет з прав людини ООН ухвалив Загальний коментар №36 до ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [5] для вирішення ключових питань, пов'язаних із захистом права на життя. Але незважаючи на ухвалення такого важливого документу, багато питань залишаються без відповіді.

Людство втратило мільйони життів, перш ніж зрозуміти, що війна вимагає правил, яких повинні дотримуватися всі. На перший погляд, війна не має нічого спільного зі справедливістю, але є вираженням повного хаосу. Проте є приклади військових дій, під час яких дотримуються закони та звичаї війни. Таким чином, держава визнає свою приналежність до світового порядку та цивілізованого світу.

Водночас є країни, які не дотримуються цих законів. Однією з таких країн є Російська Федерація.

Велика кількість жертв збройних конфліктів зобов'язує держави створювати ефективні механізми розслідування випадків свавільного позбавлення права на життя. Це пов'язано з тим, що Європейський суд у своєму рішенні наголошує, що захист права на життя включається в розслідування причин смерті людини. Проте події, які відбуваються сьогодні в Україні, спричинили масову загибель людей, становлять головну імперативу воєнного злочину і не дотримання законів та звичаїв війни.

Збройний напад держави-агресора на Україну призвів до серйозних і масштабних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права з катастрофічними наслідками. Зокрема, на сьогодні наявні переконливі докази систематичних порушень права на життя російськими військовими, включаючи свавільні вбивства та насильницькі зникнення, а також масштабне руйнування цивільної інфраструктури та порушення прав власності, порушення заборони тортур, а також порушення свободи та безпеки, сексуальне насильство, пов'язане з війною та викрадення, довільне затримання чи тримання без зв'язку. Приклади певних типів порушень міжнародного гуманітарного права, включаючи широкомасштабні або організовані напади, вказують на те, що багато з цих порушень класифікуються як воєнні злочини або злочини проти людства [6].

З першого дня повномасштабного наступу на Україну існують докази про численні звірства російської армії. До них відносяться авіаудари по цивільній інфраструктурі в містах і селищах, масові вбивства мирних жителів, звалтування, катування мирних жителів і полонених, викрадення активістів, волонтерів, журналістів і представників місцевої влади, а також невибіркове використання зброї. Усі ці злочини є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права та є воєнними злочинами, які не мають терміну давності та винні в яких мають бути притягнуті до відповідальності.

Доцільно відзначити, що 2 березня Міжнародний кримінальний суд розпочав розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних у зв'язку з веденням Російською Федерацією загарбницької війни в Україні. А 13 квітня прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан особисто відвідав м. Бучу під Києвом і назвав Україну «місцем злочину» [7].

Повідомляється, що більшість порушень права на життя пов'язано з використанням надпотужних бомб, касетних боеприпасів і керованих ракет у густонаселених регіонах України, відомо також, що російські військові вбивали мирних жителів під час незаконних вбивств або невибіркової стрілянини. Свідки кажуть, що деякі з жертв піддавалися тортурам або жорстокому поводженню перед стратою [6].

На сьогодні наявні докази про сотні випадків насильницького зникнення, викрадення, затримання правозахисників, місцевих чиновників, журналістів, волонтерів, громадських активістів, ветеранів або звичайних цивільних осіб у регіонах України, що тимчасово контролювані російськими військами.

Війна також особливо непропорційно вплинула на літніх людей в Україні, особливо на жінок. Багато з них не змогли або не захотіли вирушити в безпечне місце, а деякі, як повідомлялося, померли безпосередньо внаслідок війни, зокрема не змогли отримати належну медичну допомогу. Кажуть, що війна призвела до того, що багато

людей з обмеженими можливостями, включаючи дітей, були заблоковані від мережі підтримки або залишилися без належного догляду [6].

Згідно із заявою Верховного комісара ООН з прав людини, у війні в Україні загинули майже 7 тисяч мирних жителів. Зокрема, з 24 лютого по жовтень кількість жертв війни серед цивільного населення України становила 6490 осіб, найбільше зафіксованих причин загибелі чи поранень серед цивільного населення – використання вибухівки на великих площах ураження. За даними ООН, з березня по жовтень постраждали майже 10 тисяч мирних жителів. Верховний комісар ООН з прав людини зауважив, що фактична кількість жертв серед цивільного населення набагато вища, оскільки є повідомлення про затримки в отриманні інформації та багато підтверджених смертей у місцях, де точаться запеклі бої [8].

Докази варварської агресії та військових злочинів держави-агресора можна подати через спеціальний електронний ресурс warcrimes.gov.ua. Це такий собі доказовий центр, де злагоджено працюють усі правоохоронні та державні органи. Офіс Генпрокурора продовжує виконувати координуючу роль в умовах воєнного стану. На цій платформі об'єднують зусилля правоохоронців, експертів, представників громадських і міжнародних організацій, журналістів та всіх інших для допомоги та фіксації вбивств та інших злочинів мирного населення в державою-агресором [9].

Варто відзначити, що сьогодні кількість нових порушень прав людини, зокрема права на життя, внаслідок російсько-української війни продовжує стрімко зростати і тому необхідно вживати вагомих практичних заходів подолання цього воєнного злочину, а не спиратись лише на теоретичні положення міжнародних документів, які на практиці не дають потрібного результату у вирішенні цієї проблеми.

Висновки. Таким чином, виявлено систематичне порушення державною-агресором міжнародних норм, зокрема права на життя, яке є вагомим воєнним злочином у російсько-українській війні. Окрім того, визначено, що порушується право свободи від тортур, право на безпеку, захист недоторканості та гідності особи, право на захист від сексуального насильства та інші права. Ніщо не полегшить страждань, які завдала нашій країні російська окупація, але дуже важливо, щоб держава-агресор відповіла за свої злочини.

Забезпечення справедливості для всіх жертв війни в Україні вимагає твердої та довгострокової відданості залучених сторін. Це і співпраця з Міжнародним кримінальним судом, і продовження довгострокової підтримки української судової системи.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів: Протокол I від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
6. Комісаром Ради Європи з прав людини оприлюднено Меморандум «Про наслідки війни в Україні для сфери захисту прав людини». URL: <https://www.coe.int/uk/web/>

commissioner/-/the-commissioner-publishes-her-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine.

7. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voeyenni-zlochynu-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykciya>.

8. Війна в Україні забрала життя майже 7 тисяч цивільних – ООН. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63552542>.

9. Головна платформа збору доказів злочинів РФ. URL: <https://warcrimes.gov.ua>.